

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук, професора
ОСЬОДЛА Василя Ілліча
на дисертацію ДУДНИК Оксани Андріївни
«Безпорадність у структурі Я-концепції особистості», представлену на
здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Актуальність дослідження визначається необхідністю розв'язання однієї із найважливіших проблем психологічної науки – становлення особистості й психологічного забезпечення її продуктивного розвитку нових умовах життя і діяльності, щозумовлено швидкоплинними соціокультурними й економічними змінами в нашому сьогоденні. Сучасні темпи розвитку інформаційного суспільства, зміна світоглядних установок і орієнтирів, входження в світовий освітній простір висувають підвищені вимоги до особистості як суб'єкта життєдіяльності, вимагають від людини особливих особистісних і професійних компетенцій та якостей. Життєстійкість, впевненість у собі, оцінка власної відповідальності, творчий потенціал, вміння швидко перебудовуватися, здатність до саморегуляції та самоконтролю, самоусвідомлення поведінки, високий рівень особистісної зрілості, що формують Я-концепцію особистості, стають ключовими факторами успіху в нових умовах.

Водночас, складні суспільно-політичні процеси, нестабільність диктують необхідність мати стійкість до непередбачуваності подій і фрустраційних факторів. Зміни відбуваються з такою швидкістю, що людина часто відчуває стреси, відчувається на межі можливого. Реакцією на таку ситуацію може виступати стан психологічної безпорадності, як відмова від боротьби, опору труднощам, що проявляється, зокрема, в негативних ознаках Я-концепції: нездатності сприймати сприятливі можливості для контрольованості результатів, зневірі, знижених самооцінці й самоповазі, депресії, підвищеній тривожності, низьких ініціативності й наполегливості, відмові від втручання в ситуацію тощо.

З огляду на це, звернення дисертантки до проблеми безпорадності та її впливу на формування Я-концепції особистості є надзвичайно актуальним в нашому динамічному сьогоденні, яке висуває підвищені вимоги до психологічної зрілості особистості та її здатності вирішувати складні, а часто й стресогенні проблеми.

Аналіз структури дисертаційної роботи дає змогу дійти висновку про її логічну впорядкованість та ґрунтовність на всіх етапах її виконання.

*Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій,
сформульованих у дисертації*

Мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження є логічно узгодженими. Визначені авторкою теоретичні та методологічні засади дослідження, а також використані методи дослідження забезпечили підґрунтя для виконання поставлених завдань і відповідно досягнення визначеної мети.

Аналіз змісту дисертаційної роботи засвідчив таке.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження Я-концепції та безпорадності особистості» дисертанткою:

– проаналізовано та узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення Я-концепції особистості, різноманітність підходів до розуміння її сутності, змісту, структури та методів вивчення;

– відображено різні уявлення науковців щодо характеру співвідношення Я-концепції зі спорідненими поняттями «самосвідомість», «Я», «образ Я», «самосприйняття», «самоставлення», «самооцінка» тощо;

– здійснено аналіз структурно-змістових та процесуально-динамічних характеристик Я-концепції, а також основних параметрів її сформованості (зрілості);

– уточнено структуру Я-концепції особистості, в якій виокремлено когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий (поведінково-регулятивний і поведінково-результативний) компоненти, які сукупно характеризують це поняття;

– запропоновано узагальнене розуміння Я-концепції як цілісної, динамічної, відносно (достатньо) стійкої (стабільної), більшою чи меншою мірою усвідомлюваної системи узагальнених уявлень особистості про себе в поєднанні з їх емоційно забарвленою оцінкою й поведінковою реакцією;

– психологічний феномен безпорадності розглянуто в контексті психологічних теорій, які пояснюють її виникнення, формування та вплив на розвиток особистості. Показано, що стан безпорадності виникає під впливом відчуття не контрольованості подій у людей, що мають внутрішні передумови (песимістичний атрибутивний стиль, високу тривожність, низьку самооцінку, зовнішній локус контролю тощо); відображено здатність безпорадності до генералізації на інші види діяльності та її трансформацію із ситуативної в особистісну, з якою пов'язаний певний рівень самостійності й, відповідно, суб'єктності індивіда;

– здійснений аналіз основних напрямів дослідження безпорадності в наукових джерелах дав змогу дисертантці розглядати її як системну особистісну характеристику, яка регулює поведінку індивіда, його сприйняття себе, інших, обумовлює ставлення до дійсності, тобто пронизує усі сфери Я-концепції.

У другому розділі «Методологічні передумови й емпіричне вивчення безпорадності у структурі Я-концепції особистості» авторкою:

– здійснено методологічне обґрунтування емпіричних референтів і методів дослідження безпорадності та Я-концепції особистості;

– запропоновано психодіагностичний апарат дослідження, який дав змогу емпірично реалізувати програму вивчення безпорадності у структурі Я-концепції особистості;

– на основі узагальнення показників сформованості особистісної безпорадності виокремлено три кластери, до яких увійшли респонденти з різним поєднанням діагностичних критеріїв безпорадності: так звані «безпорадні» студенти, «ситуативно-варіативні» («змішана» група) та «самостійні» студенти;

– за допомогою кореляційного аналізу виявлено й обґрунтовано взаємозв'язок діагностичних критеріїв сформованої безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного й поведінкового компонентів Я-концепції досліджуваних. Зокрема, внутрішня дезорганізація позитивно корелює з депресивністю та дратівливістю, а також із показниками невротичності, реактивної агресивності та емоційної лабільності, і негативно – з відкритістю. Також студенти з вираженою безпорадністю характеризуються значно нижчими показниками за шкалами смисложиттєвих орієнтацій (мета в житті, процес життя, локус контролю Я, локус контролю життя); задовільним і незадовільним рівнями особистісної зрілості, а їхня поведінка визначається схильністю до застосування дезадаптивних (імпульсивних, асоціальних, агресивних дій) та нейтральних (уникнення) копінг-стратегій;

– встановлено, що незадовільний рівень особистісної зрілості, який демонструє переважна більшість діагностованих з високим рівнем безпорадності, характеризується низькою самооцінкою, деструктивною вимогливістю до себе, невпевненістю у собі, низьким рівнем розвитку мотивації досягнення тощо.

У третьому розділі «Концептуальне узагальнення інтегральних ознак безпорадності в осіб з різним рівнем зрілості Я-концепції» авторкою дослідження:

– обґрунтовано застосування непараметричних методів математичної статистики (U-критерій Манна-Уїтні) для подальшої обробки отриманих емпіричних даних; здійснено аналіз виявлених відмінностей у сформованості структурних компонентів Я-концепції в осіб з різним (високим та низьким) рівнями безпорадності;

– узагальнено результати факторного аналізу когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового компонентів Я-концепції в «безпорадних» та «самостійних» студентів, що дало змогу дисертантці порівняти факторні структури Я-концепції осіб з різною (високою та низькою) сформованістю особистісної безпорадності й виокремити на цій основі найбільш значущі характеристики їхньої Я-концепції;

– за когнітивним компонентом Я-концепції було встановлено, що особам з високим рівнем безпорадності властиві такі ознаки, як екзистенційна аморфність, суб'єктивно-мотиваційний негативізм, незадоволеність соціальним статусом та орієнтаційно-часова неузгодженість;

– за емоційно-оцінним компонентом Я-концепції «безпорадній» особистості притаманні такі характеристики, як: емоційний дисонанс, деяка деструктивність самоконтролю, реактивна агресивність, низька самоцінність, ригідність Я-образу та інертність процесів та механізмів саморозвитку;

– за поведінково-регулятивним компонентом Я-концепції «безпорадних» студентів визначається соціально-комунікативною пасивністю, уникненням відповідальності, проектуванням невдач, асоціальною імпульсивністю та поведінковим негативізмом;

– за поведінково-результативним компонентом Я-концепції особистості респонденти з високим рівнем безпорадності відрізняються такими характеристиками, як ціннісно-сміслова орієнтація на інших, ригідність самоактуалізаційних механізмів, мотиваційна пасивність, апатичність міжособистісної взаємодії на загальному фоні високого почуття громадянського обов'язку;

– використовуючи множинний регресійний аналіз отримано перелік тих факторних характеристик (у комплексі їх когнітивних, емоційно-оцінних, поведінково-регулятивних та поведінково-результативних ознак) у структурі Я-концепції «безпорадних» студентів, які визначають незадовільний та задовільний рівень зрілості Я-концепції осіб із сформованою особистісною безпорадністю;

– створено профіль характеристик особистісної безпорадності, що детермінують задовільний та незадовільний рівень зрілості Я-концепції.

Отримані результати, їх ґрунтовний аналіз та обґрунтування є такими, що відповідають логіці застосування психодіагностичних методів та методів статистичної обробки результатів і використаного методичного інструментарію.

Аналіз змісту розділу дозволяє констатувати, що організація та проведення емпіричного дослідження відповідає загальноприйнятим вимогам щодо проведення психологічних досліджень.

Здійснений аналіз змісту дисертації дозволяє стверджувати, що дослідниця ґрунтовно орієнтується у заявленій проблемі, має власну наукову позицію щодо вирішення поставленої наукової задачі, а саме – обґрунтування безпорадності як деструктивного чинника в побудові Я-концепції особистості.

*Достовірність і новизна висновків, сформульованих у дисертації,
повнота їх викладу в опублікованих працях*

Ознайомлення з дисертацією та публікаціями Дудник О.А. засвідчує, що дослідниця із належною глибиною і повнотою з'ясувала та обґрунтувала низку нових наукових положень. На наш погляд, особливе наукове значення мають висновки щодо:

– обґрунтування системоутворюючої ролі безпорадності у формуванні Я-концепції особистості;

– взаємозв'язку психологічних характеристик безпорадності з емпіричними референтами когнітивного, емоційно-оцінного, поведінково-

регулятивного й поведінково-результативного компонентів Я-концепції особистості;

– особливостей структурно-функціональної організації Я-концепції осіб з різним рівнем (високим та низьким) сформованої особистісної безпорадності;

– теоретичного обґрунтування й емпіричного підтвердження двостороннього зв'язку між особистісною безпорадністю і складовими Я-концепції (зокрема когнітивним, емоційно-оцінним та поведінковим компонентами її структури), що дало змогу стверджувати про іманентну взаємодетермінацію цих психічних явищ;

– розробки та обґрунтування профілів характеристик особистісної безпорадності, що детермінують задовільний та незадовільний рівень зрілості Я-концепції студентів;

– запропонованого психодіагностичного комплексу дослідження, який дав змогу емпірично реалізувати програму вивчення безпорадності у структурі Я-концепції особистості.

Авторкою дослідження обґрунтовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

Презентуючи результати власного дослідження, дисертантка широко використовує графіки, діаграми, таблиці тощо, які представляють змістову ієрархію предмета дослідження.

Дисертаційне дослідження Дудник О.А. за темою «Безпорадність у структурі Я-концепції особистості» побудоване на широкій джерельній базі (272 найменування).

Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 17 публікаціях, з яких 7 статей опубліковано у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології (з них 5 – у виданнях, які включені до наукометричних баз), 1 стаття – в міжнародному періодичному виданні з психології, 10 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Наукові публікації за темою дослідження та автореферат із належною повнотою відображають зміст дисертації.

Зауваження до дисертаційного дослідження

Вивчення змісту дисертації Дудник О.А. за темою «Безпорадність у структурі Я-концепції особистості», ознайомлення з авторефератом дисертації та опублікованими дисертанткою працями дають підстави для висловлення окремих зауважень, побажань та дискусійних питань:

1. На наш погляд, теза щодо системоутворюючої ролі безпорадності у формуванні Я-концепції особистості, яка, по суті, є гіпотезою дослідження і заявлена в науковій новизні, потребує більшого теоретичного осмислення й обґрунтування, хоча й підтверджується на емпіричному рівні, зокрема завдяки грамотній побудові констатувального експерименту й застосуванню арсеналу методів математичної статистики для аналізу взаємозв'язку діагностичних

критеріїв особистісної безпорадності з емпіричними референтами Я-концепції особистості, підтвердження достовірності виявлених відмінностей у сформованості структурних компонентів Я-концепції в осіб з різним (високим та низьким) рівнями безпорадності, а також порівняння факторних структур компонентів Я-концепції «безпорадних» та «самотійних» студентів.

2. Феномен особистісної безпорадності, як, зокрема, й зазначає дисертантка, є недостатньо вивченим у вітчизняній психології і більше відомий за експериментами американського дослідника М. Селігмана як «завчена», набута безпорадність – стан, який виникає в людини під впливом травмуючих, або емоційно складних, суб'єктивно невідконтрольних подій. Постає питання – як безпорадність пов'язана з минулим травмуючим досвідом людини, можливо з ПТСР, чи був такий досвід у «безпорадних» студентів вибірки? А це вимагає застосування методів вивчення автобіографічної, травматичної пам'яті, а можливо й позасвідомих механізмів розвитку безпорадності, що суттєво б доповнило, по-перше, теоретичні наукові уявлення про феномен безпорадності у психології, а, по-друге, сприяло б більшій обґрунтованості виокремлення групи «безпорадних» студентів із загальної вибірки дослідження.

3. При проведенні констатувального експерименту вибірку дослідження склали студенти різних спеціальностей лише Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини, при цьому дисертантка не запропонувала диференціації вибірки ні за віковими, ні за гендерними ознаками. Вважаємо, що включення до вибірки студентів інших вузів, а також врахування вікових та гендерних відмінностей могло б суттєво доповнити дані щодо сформованості особистісної безпорадності студентів та особливостей їхньої Я-концепції.

4. Нажаль, робота не позбавлена деяких стилістичних та синтаксичних помилок.

Водночас, зроблені зауваження не знижують загальної наукової цінності дисертаційного дослідження.

ВИСНОВОК

Дисертаційне дослідження Дудник Оксани Андріївни за темою «Безпорадність у структурі Я-концепції особистості», що представлено на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології є актуальним, завершеним і самостійним дослідженням, в якому розв’язується вагома наукова задача, яка має важливе соціальне, прикладне і наукове значення. Відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами).

Вищезазначене дає підстави вважати, що Дудник Оксана Андріївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор
начальник гуманітарного інституту
Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

Василь ОСЬОДЛЮ

« 28 » 08 2020 року

Підпис Осьодла Василя Ілліча завіряю:

Начальник адміністративно-управління
Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

Богдан БІЛЯВСЬКИЙ

« 28 » 08 2020 року

